

Tallinn varasel Rootsi ajal

Enn KÜNG. Mercuriuse ja Marsi vahel.
Hansalinn Tallinn Rootsi riigi haardes
1561–1632. Tallinna Linnaarhiivi
toimetised 16. Tallinn: Linnaarhiiv,
2022, 526 lk.

Jüri Kivimäe*

Esti varase uusaja uurijate saavutuste üle on viimastel aastatel põhjust rõõmustada. Teovõimsa rühma üks tulemusrikkamaid ajaloolasi on Enn KÜNG. Tallinna Linnaarhiivi suurprojektis, neljaköitelise Tallinna ajaloo Rootsi aja köites (2019) oli KÜNG üks kandvamaid autoreid, iseäranis sõjalis-poliitilise ja kaubanduse ning laevanduse valdkonnas. Autor ise tunnistab, et Tallinna ajaloo üldkäsitluse peatükkide kirjutamiseks kogutud arhiivimaterjalist ja materjale oli mõõtnatult enam kui üldkäsitluses sai ära kasutada ning sellest oli kahju loobuda (lk 35). Ehkki näib, et ka selles raamatus pole KÜNG kasutanud kogu materjali, mida Tallinna ajaloo allikate mõõtnatu rikkus võimaldab.

Ajaliselt hõlmab uurimus 71 aastat ehk teisisõnu Rootsi kuninga Erik XIV valitsemisajast (1560–1568) kuningas Gustav Adolphi surmani 1632. aastal. Tallinna ajaloos on seda aega peetud varaseks Rootsi võimu perioodiks. Senises ajalookirjutuses leidub arvukalt töid, milles Tallinna varast Rootsi aega on erinevatest aspektidest põhjalikult käsitatud. Osutagem siin valikuliselt Ernst Gierlichi, Heinz von zur Mühleni, Bengt Federley, Arnold Soomi, Aleksander Loidi, Martin Klökeri, Kari ja Ülle Tarkiaineni, Lea Kõivu, Margus Laidre ja Marten Sepeli töödele. Nüüd asetus sellesse historioograafilisse kavalkaadi Enn KÜNGI teos. Ent

kõik need ja ka nimetamata autorite tööd on erinevad. Võrreldes näiteks Gierlichi uurimuse¹ süsteemikindlat struktuuri KÜNGI raamatu ülesehitusega, et veenduda ajalookirjutuse võimaluste erisuses.

Kohe algul kostitab KÜNG lugejat mõõndusega, et „raamat paigutub majandus- ja sõjaajaloo valdkonda“ ning et „sisuks on vana, oma keskaegset pärandit kõrgelt hindava hansalinna Tallinna toimimine talupoegliku, kuid kiirelt areneva varauusaegse Rootsi rahvusriigi koosseisus 16. sajandi teisel poolel ja 17. sajandi esimesel kolmandikul“ (lk 15). Autori seatud piiranguist tuleb lugemisel kinni pidada, mis tähendab, et uurimusest ei leia kultuuri- ega kirikulugu, kuigi laiemalt vaadates saab nii majanduskui sõjaajalugu käsitleda poliitilise ajaloo kontekstis, mis omakorda loob tausta ka kultuuri- ja kirikuloo tõlgendamisel. Kuid see tõdemine oleks etteruttavalt uurimuse *facit*, mis viie relevantse peatüki käsitluses selguvad.

KÜNG alustab oma raamatut Tallinna minekuga Rootsi võimu alla 1561. aastal; selle eellugu, sisu ja kontekst moodustavad väga hea lähtepunkti vaatlemaks suurimat poliitilist ja riigiõiguslikku pööret Tallinna senises ajaloos. Kogu esimene peatükk (lk 39–106) on pühendatud Tallinna õigusajaloo seisundile Rootsi kuningriigis, vana hansalinn privileegide kinnitamisele, valitsejale truudusvande andmisele ning kohtulikule appellatsioonioigusele. Kuigi linn või õigeministri raad oli nõustunud Rootsi kuninga alla minekuga, oli tegemist kõigest võimalikest sõjalis-poliitilistest valikutest mõistlikema otsusega. Sõjalise kaitse ja materiaalse toetuse eest Vene sõjas tuli linnal arvestada Rootsi kuningavõimu taotlusega mere-tagused valdused emamaaga unifikseerida. Küsimus polnud niivõrd hansalinnastatuses – Hansa Liidu lagunemine oli tolleks ajaks ilmselge ja Tallinna ning Lübecki poliitiline vahekord oli täis pingeid ja konflikte

¹ E. Gierlich. Reval 1621 bis 1645: von der Eroberung Livlands durch Gustav Adolf bis zum Frieden von Brömsebro. Bonn: Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, 1991.

* Jüri Kivimäe (1947) Toronto Ülikooli emeriitprofessor, jkivimae@chass.utoronto.ca.

(nt külalistekaubanduse keeld) – pigem oli põhjus Tallinnas kehtivas Lübecki linnaõiguses, millel rajanesid privileegid ja mille kohaselt sai kohtukaasustes apelleerida üksnes Lübecki raekohtule. Apellatsioonioiguse Stockholmist üleviimise taotlusele seisid Tallinna raad vastu, niisamuti venitati kuningale truudusvande andmisega. Kuning on neid küsimusi arhiiviallikate põhjal suure täpsusega dokumenteerinud ja analüüsinud. Kui asetuda Tallinna rae alahoidlikule positsioonile, siis võiks vahest lisada, et Tallinnas jälgiti väga hoolikalt ja murelikult võitlusi Rootsi kuningakrooni pärast, millest näiteks Russowi kroonika valgel jääb küll ilustatud ja poliitiliselt korrektne pilt. Tallinnas oli põhjust karta näiteks kuningas Sigismundi ja hertsog Karli konflikti arenguid, milles peitus ju Tallinnas peljatud Poola hädaoht.

Ülemineku majandusajaloo järgnevate tahkude valda teenib lühike peatükk rahakasutusest Tallinnas 17. sajandi esimesel poolel. Siin kattub käsitlus osaliselt Ivar Leimuse monograafiaga Liivimaa mündidusest 16. sajandil.² Kuid Kuningi ülevaade põhineb detailsel arhiivitööl ja loob näiteks selguse erinevate vääringute kursside osas, aga ka selles, kuidas toimus Tallinnas Rootsi vaskraha käibe tulek 1620. aastatel. Muidugi tuleb mõnda, et tänapäeva lugejal on suhteliselt keeruline orienteeruda ajaloo (valdavalt tõlgitud) unarsõnade nagu rundstükk, isandtaaler, riigitaaler, šilling (pigem ehk killing), naelatoll ja naelakamber (teisel ka punkamber ehk tolliamet) vahel, kuid teadusliku ajalookirjanduse lugemine pole kunagi lihtne olnud.

Levinud kujutelm „vanast heast Rootsi ajast“ on vanade kroonikakirjutajate ja osalt ka ajaloolaste konstruktsioon, mis tähistab aega Liivimaa sõjast Põhjasõjani. Margus Laidre on selle vastu seadnud oma kontseptsiooni Põhjamaade Saja-aastasest sõjast Liivimaal 1554–1661.³ Kuning

end suurte arvamusavaldustega ei seo, ta analüüsib raamatu kahes keskses peatükis Tallinna rahalist ja materiaalist panust Rootsi sõjamajandusse ning Tallinna otseid sõjalisi kohustusi lisaks siia paigutatud Rootsi garnisonile. Erinevalt Põhjamaade Saja-aastase sõja teesist on Kuningi käsitlus lähedasem Helmut Piirimäe seisukohtadele Rootsi riigimajandusest Eesti- ja Liivimaal⁴ ning ka Jan Lindegreni kontseptsioonile Rootsi militaariigist (*svenska militärstaten*) 1560–1720.⁵ Kuigi Rootsi riik oli peaaegu pidevalt seotud paljude sõdadega ning 1630. aastast osales Kolmekümneaastases sõjas, tekitab imestust, et Tallinn suutis kõrvale põigelda linna sõdurite lahinguväljale saatmise kohustusest ning lõpuks ka nõudmisest Rootsi kroonile sõjalaevade muretsemisest.

Raamatu viies peatükk on kirjutatud Enn Kuningi ühel meelisteemal – Tallinna ja Narva kaubanduslikust vastasseisust 16. sajandi teisel poolel ja 17. sajandi esimesel kolmandikul.⁶ Võrreldes raamatu teiste osadega omandab see ebaproportsionaalselt suur (155 lk) peatükk nagu iseseisva lühema monograafia tähenduse, paraku oleks selle pika ja olulise teksti loogiline sidusus eelnevate peatükkidega võinud olla paremini põhjendatud. Kogenematu lugeja imetleb Kuningi materjalitundmist nii arhiiviallikate kui kirjanduse osas, see kõik on üksikasjadeni tungiv ja äärmiselt veenev, nii et väga raske on eristada, kas autor kirjutab Tallinna (rae), Narva või Rootsi kuningriigi positsioonilt. Üllataval kombel on tegemist Tallinna ja Narva vahekorraga, mis on pärit keskajast ning täis vastuolusid ja pidevaid tülisid, mille allikaks peaaegu eranditult kaubandus Vene aladega. Hoolimata sellest, kas Liivimaa idapiiril asuval Lübecki õigusega väikelinnal ja Tallinna tütarlinnal oli venekaubanduse laokoha staatus või mitte.

⁴ H. Piirimäe. Rootsi riigimajandus Eesti- ja Liivimaal XVII sajandil. Tartu: EÜS-i Kirjastus, 2009.

⁵ J. Lindegren. The Swedish 'military state', 1560–1720. – *Scandinavian Journal of History* 1985, Vol 10, No 4, lk 305–336.

⁶ Vrd E. Kuning. Rootsi majanduspoliitika Narva kaubanduse küsimuses 17. sajandi teisel poolel. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2001.

² I. Leimus. Das Münzwesen Livlands im 16. Jahrhundert (1515–1581/94). Stockholm: Stockholm Numismatic Institute, 1995.

³ M. Laidre. *Domus belli: Põhjamaade Saja-aastane sõda Liivimaal 1554–1661*. Tallinn: Argo, 2015.

Neile küsimustele on võimalik mitmeti läheneda. Vanema kaubandusõiguse aspektid nagu laokohaõigus⁷ või külalistekaubanduse reguleerimine⁸ olid hansalinnade kaubanduspoliitikas vist kõige sagedamini vaieldavad küsimused. Küng tõdeb õigusega, et nt Tallinna laokohaõigust pole allikates sõnaselgelt fikseeritud. Ometi vaieldi (võideldi) nende üle (pärast) tõsiselt ja aastakümneid ka siis, kui Tallinn oli Rootsi võimu all ja Narva 1558–1581 Vene valduses, seejärel aga Rootsi käes, kus 1585. aastast kehtis Rootsi linnaseadus. Künigi käsitluse moraal seisneb selles, et õiguslikud argumendid moodustavad kaubanduspoliitiliste vaidluste ja taotluste retoorika, kui samal ajal tegelik kaubandus (reaalne ajalugu) leidis ikka väljapääsu keeldudest hoolimata. Ent ajad siiski muutusid, Hansa Liit oli 16. sajandi teisel poolel fragmenteerunud ja selges languses. Tallinna osavõtt 1576. aasta hansapäevast jäigi viimaseks, tema hansalinna staatus säilis, kuid formaalsusena. Samas peatükis analüüsib autor Tallinna rae 1620. aastatel esitatud tollirendiideed ja -lepingut, mis oli ajutiseks kompromissiks transiitkaubanduses Venemaaga, kuid see siiski ei õigustanud end Rootsi sõjamajanduse seisukohalt ning lõpuks andis Stockholm 1643. aastal välismaalastele Narva-sõidu vabaks. Kas tähendas see Tallinna ajaloo enam kui sajandipikkuse visa võitluse nurjumist?

Raamatu viimane peatükk käsitleb Tallinna viljakaubandust Rootsi võimu perioodil. Siin sammub Kung Baltikumi majandusajaloo klassikalisel rajal, mis on sillutatud tänini ajalookirjutuses püsima jäänud monograafiate ja artiklitega. Hoolimata senises historiograafias läbikirjutatuse astmest, on Künigi käsitlus uudne ja värske tänu just mitmekülgse arhiivimaterjali käibesse toomisega. Raamatu lõpupeatüki teema valik on kõigiti põhjendatud, sest vili oli Läänemere ruumis strateegilise tähtsusega kaup juba keskajast alates ning selle

tähendus ei vähenenud varauusaegsete riikide majandus- ja argielus. Kung rõhutab: vili oli igas mõttes Tallinna majandusliku heaolu alus, nii tallinlaste kui linna tagamaa elanike tähtsaim sissetulekuallikas (lk 396). Viljakaubanduse analüüsis on esile toodud rida olulisi aspekte, nagu viljakaubanduse keelud, viljahinnad ja neid mõjutanud tegurid, Rootsi riigi viljakaubanduspoliitika, Riia viljakriisi mõju Tallinna kaubandusele, viljaspekulatsioonid jms. Tundub siiski, et just raamatu lõpupeatükis oleks oodanud allikalähedusest avaramat vaatenurka ja võrrelda siinset olukorda Euroopa leivavilja varustamisega samal perioodil (vrd nt Wilhelm Abeli, Jan de Vriesi jt tööd). Seevastu lõpeb Tallinna viljakaubanduse peatükk kuidagi ootamatult, 35. tabeli tulemusega (lk 448).

Sellise teose kokkuvõtte koostamisel on mitu võimalust. Kung on valinud neist tava-pärasema ja konstrueerinud selle peatükke kokkuvõtivatest lühitekstidest, sest raamatu peatükkide lõpus need reeglina puuduvad. Sellist võtet ei saa taunida, ehkki raamatus tervikuna esitatud rikkalik ja uudne materjal oleks võimaldanud ka kokkuvõtvat sünteesi, mis oleks lasknud paista Tallinna ajaloo nii olulist perioodi üldistatumas valguses ja Euroopa ajaloo võrdluses.

Enn Künigi teos asetub oma põhjalikkuse ja uudsusega Rootsi-aegse Eesti ja Tallinna ajalookirjutuse esiritta. Sellist arhiivitööd, mis ilmneb raamatu igal leheküljel, on praktiliselt võimatu ületada. Autori mõõndust, et raamatu kirjutamise tõuke andis Tallinna ajaloo üldkäsitluse tarvis kogutud materjali ülejääk, ei saa tõsiselt võtta, sest raamatu kõik osad on nõudnud eraldi läbikirjutamist. Allakirjutanu arvates oleksid kaks viimast peatükki laiendatud kujul väärinud lausa iseseisvaid lühimonograafiaid. Künigi eestikeelne raamat on saavutus, millest Rootsi aja poliitilise, majandus- ja sõjaajaloo edasisel uurimisel ja tõlgendamisel pole võimalik mööda minna. Raamatul on küll pikem saksakeelne resümee, kuid kogu teose avaldamine kas saksa või inglise keeles laiema akadeemilise lugejaskonna jaoks on tungivalt vajalik.

⁷ Vrd O. Gönnewein. Das Stapel- und Niederlagsrecht. Weimar: Böhlau, 1939.

⁸ Vrd G. Hollihn. Die Stapel- und Gästepolitik Rigas. Berlin: Ebering, 1935.